

2016

מוסיקה בשילוב אמנויות

תכנית לימודים לפיתוח חשיבה יצירתית
באמצעות מוסיקה בשילוב אמנויות

לילדים בגיל שנתיים עד שש
תכנית למורה למוסיקה ולגננת

ורד כרמל

מכללת דעת-שילוב אמנויות, ת.ד. 753 רמת גן 52106
Vered110@bezeqint.net , www.DaatArt.co.il

עמודים	תוכן העניינים
2	תוכן העניינים
3	מבוא
4	רציונאל
3	כיצד נתפסת המוסיקה במוח
4	ממשקים באינטליגנציה המוסיקלית
4	שירי משחק
5	שירי משחק למטרה לימודית
5	חשיבה יצירתית
5	הזדמנות לחשיבה יצירתית
5	הקשר בין חשיבה יצירתית לשירי משחק
6	הנחות יסוד
6	התנהגות מוסיקלית אצל ילדים
7	השפעת האימון המוסיקלי על יכולות הילדים
7	הקשר בין החוויה המוסיקלית למשחק אצל ילדים
8	התנהגות יצירתית בקרב ילדים
8	סיכום
	מטרות התכנית
8	מטרות העל
8	מטרות אקספרסיביות
9	מטרות אופרטיביות
10	יעדים של התכנית במוסיקה
11	אסטרטגיית ההוראה
12	תכנית השיעורים
19 - 12	טבלאות של תכנית הלימודים
19	על הכותבת ועל התכנית מהצד האישי
22 - 20	רשימת מקורות

מוסיקה בשילוב אמנויות

תכנית לימודים לפיתוח חשיבה יצירתית באמצעות

מוסיקה בשילוב אמנויות

לגילאים: שנתיים עד שש שנים

מבוא

המוסיקה חוצה גבולות, מחברת ונוגעת בגוף ובנפש. היא משפיעה על העולמות הפנימיים הלא מודעים ועל העולמות החיצוניים המודעים. אנשים בוגרים העידו שהמוסיקה מרגיעה אותם והופכת אותם לאנשים אוהבים ונעימים יותר. כמו כן מחקרים הוכיחו שישנו קשר בין מיומנות מוסיקלית ומיומנות קריאה בגיל מוקדם. לאחרונה פורסם מחקר שבדק מה השפעת המוסיקה בהתנהלות היומיומית בגן, נמצא כי כ-70% מהלמידה נעשית באמצעות המוסיקה וכי סדר היום בגן מלווה במוסיקה בדרך מתוכננת ובדרך מזדמנת; לימוד נושאי תוכן (חגים, עונות, מסיבות ואירועים), מעברים בין פעילויות, בזמן החוג השבועי במוסיקה וגם על ידי הילדים השרים לעצמם בזמן פעילות פתוחה בגן או בחצר (C. W. Gillespie, & K. R. Glider). המוסיקה, כמרחב אינטליגנציה ייחודי, משמשת כר נרחב לפיתוח היכולות והכישורים היצירתיים, הרגשיים, והקוגניטיביים של הילד. החינוך המוסיקלי מאפשר איכות טובה יותר לחיים כאשר שורשיו נעוצים בגיל הרך, לפיכך יש להשקיע בגיל זה את המרב והמיטב על מנת לבנות יסודות יציבים ואיתנים להמשך התפתחותו של הילד בעתיד.

הנחת היסוד המרכזית בבסיס תוכנית לימודים זו היא שאפשר לפתח את החשיבה בגיל הרך באמצעות פעילות עם מוסיקה ושירי משחק.

תכנית הלימודים תכלול שיעורים המותאמים לגיל המעונות: שנתיים – שלוש, ולגיל הגן: שלוש – שש.

כל נושא ראוי שילמד בטווח זמן של כמה שיעורים, בכל פעם המורה / הגננת תעמיק את הפעילות בפן אחר ונוסף של הנושא. הילדים ילמדו לשיר את השירים, יכירו את היצירות המוסיקליות שנבחרו ויקבלו הזדמנות לפתח את הפן היצירתי-אמנותי שלהם בהכוונה לחשיבה יצירתית בעקבות המוסיקה.

רציונאל

כיצד נתפסת המוסיקה במוח

מוסיקה בנויה ממספר מרכיבים: מלודיה, מקצב, מפעם, הרמוניה, גוון, גובה צליל. במחקרים על התנהלות המוח נמצא, כי המוח מעבד כל מרכיב במוסיקה במקום אחר במוח, למשל: ריתמוס cortex-rhythm - בצד השמאלי, קצב-פעמה beats – בצד הימני. החלק האודיטורי נמצא באונה הימנית של המוח והוא מסוגל לשמוע ולהרכיב מכלל החלקים במוח את המוסיקה בשלמותה. המוסיקה מפתחת את הסינופסים המקשרים בין הניורונים ומכשירה את המוח האנושי להתמודדות עם מצבים משתנים ולא צפויים. המוסיקה משפיעה כבר בינקות, נמצא שתינוקות מקשיבים לצלילים ומגיבים להקשות או לצלילים נעימים בחיוך ובניסיון להניע את ידיהם, רגליהם וראשיהם. ומאידך הם מתכווצים ובוכים לשמיעת צלילים צורמים.

ממשקים באינטליגנציה המוסיקלית

האינטליגנציה המוסיקלית מחוללת מערכות גירויים שונים ומשיקה לאינטליגנציות אחרות, כגון: מתמטית: המבנה הלוגי של היצירה המוסיקלית תורם ליצירת סקרנות לוגית ולמציאת מערך ברור ומובן. רגשית: יש בכוחה של היצירה המוסיקלית לעורר רגשות של מלנכוליה או של שימחה, זיכרון של רגעי יופי ואינטימיות.

תפיסת המרחב: היצירה המוסיקלית תורמת לתחושת הקצב בגוף. אמנות היצירה: המוסיקה יכולה להצטייר כמראות וכתמונות בדמיונות המאזין. תוך אישית: שמיעת מוסיקה הרמונית גורמת לאדם לעשות סדר ברגשותיו ובתפיסתו.

על שיר משחק

'שיר משחק' הוא שיר בעל טקסט פשוט ומלודיה פשוטה. הטקסט והמלודיה חוזרים על עצמם במהלך השיר וכוללים לרוב תנועות חוזרות ונשנות, ולעתים גם ריקוד. שירי משחק מחייבים תיאום של קצב, תנועה וזיכרון שפתי.

ארבעה מרכיבים לשיר משחק

חוויה מוסיקלית – ההאזנה למוסיקה יוצרת פעילות עצבית במוח בשתי האונות וגם משפיעה על מערכת הלימפה הקשורה לרגש. לכן מרכיב זה מכונה 'חוויה מוסיקלית' מאחר שנוצרת חוויה רגשית וקוגניטיבית בזמן ההאזנה למוסיקה.

שירה ושפה – שיר משחק המובע על ידי שירה של מילים ומשפטים. ניתן להגדיר זאת כ'שפה מושרת' לכן באים כמרכיב אחד.

משחק – שיר משחק מורכב משירה ומתנועות של האצבעות או של כל הגוף. השיר יוצר אינטראקציה חברתית בין הילד ומבוגר או בין הילד לילדים אחרים. שירי המשחק יוצרים פעילות חברתית הנחשבת למשחק אצל הילדים.

תנועה – שיר משחק המובע על ידי שירה ותנועה. אצל תינוקות בשנתם הראשונה, השיר מלווה בתנועות פשוטות. בקרב ילדים בגיל חמש עד שבע השיר מלווה בתנועות מורכבות יותר. התנועות בשירים אלא מאורגנות בהתאם למקצבים המופיעים בלחן של השיר, או תנועות המתארות את תוכן השיר, כגון: כפות הידיים מתנועעות למעלה ולמטה ומסמלות כנפיים של פרפר, תנועות של מחוות גוף, הקשות על הגוף, ועוד

שירי משחק למטרה לימודית

שירים אלה נכתבים על ידי מבוגרים בשביל ילדים: השירים נכתבים על ידי המבוגרים במטרה להקנות לילדים ידע שפתי, ונכללים בהם אוצר מילים ודקדוק המאפשרים הבנה פעילה ושימוש הולם בשפה ומבני חשיבה בסיסיים: מיון ושיום (לקרוא לדברים בשמות. לזהות 'פרה', או 'שולחן'), הבנה של יחסים (דומה-שונה, שווה-לא שווה, גדול-קטן, לפני-אחרי, ימין-שמאל), הפכים (מהר-לאט קצר-ארוך, גבוה-נמוך, פתוח-סגור), התמצאות במרחב (למעלה-למטה, צדי הגוף, ימין-שמאל, קדימה-לאחור). הלימוד נעשה על פי עקרון ה'תיווך'. התיווך נעשה בעיקר בזמן פעילות יומיומית בשעה שהמבוגר מנצל לימוד זה לבניית חשיבה ומיומנויות בסיסיים שעליהם יבנה הילד את כל הידע שלו בהמשך חייו.

חשיבה יצירתית - מהי

חשיבה יצירתית משמעה היכולת להשתחרר מדפוס חשיבה שהורגלנו להם ולבחון זווית ראייה אחרת של הדברים. היצירתיות הינה תכונה אוניברסלית התלויה במרחב שהאדם גדל בו, למשל: אדם הגדל בחברה המכבדת מוטיבציה פנימית ומאפשרת נטילת סיכונים לא יהיה דומה לאדם הגדל בחברה שמרנית שאינה מקבלת יציאה מהמסגרות המקובלות. בעוד שאדם יצירתי ייצור ויקשור בין דברים שלא היה קשר ביניהם – בדרכים חדשות לעומתו האחר לא יאתר את הקשר ביניהם.

הזדמנות לחשיבה יצירתית

אדם יוצר עם הכלים שיש לו, ככל שהם רבים ומבוססים – יכולות היצירה יהיו רבים יותר. המוסיקה קושרת קשרים במוח, מפתחת מיומנויות של שפה, תנועה ורגש ובכך מרחיבה את הבסיס הקוגניטיבי והרגשי. מצב זה יוצר הזדמנויות לחשיבה יצירתית הגדלות ומתרחבות ככל שנעסוק יותר ויותר במוסיקה.

הקשר בין חשיבה יצירתית לשירי משחק

במחקר מתערב שערכתי על הקשר בין חשיבה יצירתית לבין פעילות עם שירי משחק, נמצא כי פעילות עם שירי משחק מפתחת את החשיבה היצירתית. המחקר נערך עם ילדים בגיל שלוש. הילדים חולקו לשתי

קבוצות, כאשר קבוצה אחת למדה מוסיקה עם שירי משחק וקבוצה השנייה למדה אותו נושא ללא שירי משחק. המחקר נערך כ-חמישה חודשים. הילדים קיבלו בסיום שיעור מטלות הדורשות חשיבה יצירתית וכן בסיום המחקר נבחנו במבחן יצירתיות TACT. נמצא כי הילדים שלמדו עם שירי משחק הראו ביטויים של חשיבה יצירתית יותר מאשר הילדים שלמדו ללא.

מסקנות:

למוסיקה השפעה ברורה ועמוקה על המוח מהאספקט הביולוגי והנירולוגי. לימוד מוסיקה בגן בליווי שירי משחק משפיע על היכולת הקוגניטיבית, הרגשית והתרבותית. כן עוזרת בפיתוח חשיבה יצירתית.

הנחת היסוד

הנחת היסוד המרכזית בבסיס תוכנית לימודים זו היא שאפשר לפתח את החשיבה בגיל הרך באמצעות פעילות עם מוסיקה ושירי משחק.

התנהגות מוסיקלית אצל ילדים

מסתבר שכבר בגיל שבעה חודשים התינוק 'שר' לעצמו על ידי השמעת מלמולים וקולות שהם סוג של חקירה עצמית של הקול שלו עצמו.

בגיל שנתיים הילד חוזר על מלודיות פשוטות מתוך השיר, אך אינו מסוגל עדיין לשיר את כל השיר. במחקר על ילדים במעונות-יום נמצא, כי כבר בגיל שנתיים שלוש הילד תופס את המוסיקה על כל מרכיביה.

בגיל שלוש הילד מתחיל לשיר את כל השיר עם כל המלודיה- תופס את השיר בשלמותו, תופס מקבצים של מלודיות, גליסנדו, פעמות.

בגיל ארבע שנים לשיר יש השפעה חברתית ברורה על הילד: הוא שר לעצמו שירים בפעילויות ספונטאניות והשיר נתפס כגורם משמעותי המוביל להתנהגות. בגן השירים נתפסים כגורם המביא להתנהגות המצופה מהם במסגרת הגן.

בגיל חמש שש ילדים שירים או רוקדים בצורה ספונטאנית לצלילי שיר או מוסיקה. כאשר הם מנתחים ותופסים את המרכיבים של המוסיקה בעצמם. בגיל זה הילד כבר מסוגל לשמוע ולבצע שירים כמעט על כל מרכיביו כמו מבוגר.

השפעת האימון המוסיקלי על יכולות הילדים

האימון המוסיקלי יוצר קשרים עצביים במוח ומפתח את האינטליגנציה המוסיקלית והמרחבית, מיומנויות מוטוריות ומיומנויות קוגניטיביות של הילד. התפתחות הכישרון והכישורים המוסיקליים תלויים באיכות החשיפה והאימון שהפעוט מקבל בשנים הראשונות לחייו.

ילדים נחשפים לאימון מוסיקלי בבית בתיווך ההורים וכן בגן הילדים בתיווך הגננת והמורה למוסיקה. שיעור מוסיקה בגן יכול פעילות מגוונת המשלבת פעילות בתנועה, בנגינה, בשירה ובהאזנה. החוויה המוסיקלית הופכת לחוויה פעילה המפעילה ומאמנת מערכות שונות בגוף. לכן ניתן להתייחס לעשייה המוסיקלית בעת השיעור כאל אימון ופיתוח המערכות הקוגניטיביות, המוטוריות והחושיות של הילד. ד"ר עידית סולקין במחקרה על ילדים בגיל ארבע-חמש שבדק את השפעת האימון המוסיקלי על מטלות קוגניטיביות כגון: הרכבת פאזלים, דגמי קוביות וזיכרון חזותי. קבוצת הילדים שזכו לקבל אימון מוסיקלי המורכב משירה, מתנועה עם מוסיקה, מנגינה בכלי הקשה ועל קלידים, הראו שיפור ניכר ביכולות הקוגניטיביות שנחקרו לעומת קבוצת הביקורת שלא קיבלו אימון.

הקשר בין החוויה המוסיקלית למשחק אצל ילדים

בדומה למשחקי הילדות, גם המשחקים המוסיקליים משמשים את הילדים לאימון של מיומנויות ויכולות הקשורות למערכת התנועה והמוח, ליצירת אינטראקציות חברתיות וביטוי לעולמם הרגשי. מה שנוסף וייחודי במשחק המוסיקלי הוא פיתוח היכולת והתיאום בין מערכת השמיעה לבין המערכת המוטורית. המוסיקה יוצרת מצב שבו התגובה המוטורית חייבת להיות מותאמת לביטוי המוסיקלי. למשל: למחוא כפיים או להקיש במדויק לפי מקצב המנגינה, לשיר את המלודיה או לנוע בהתאם למבנה המלודי. ליווי שיר במחזאות כפיים יכול לשמש לאימון ולתרגול מוטורי קוגניטיבי אצל ילדים. נמצא כי בטרטוריות שבהן הילדים הם שקובעים, נעשה שימוש נרחב במשחקים ובשירי משחק. במחקר שבחן את ההשפעה של שירי מחזאות כפיים על ביצוע מטלות מוטוריות-קוגניטיביות אצל סטודנטים וילדים בכיתות ג-ד נמצא כי יש השפעה על מהירות התפיסה והתגובה של המוח, וכי השימוש בשירי משחק משפרים את מיומנות הכתיבה שלהם (סולקין, 2009).

התנהגות יצירתית בקרב ילדים

ילדים מבטאים ומפתחים את היצירתיות שלהם בכמה תחומים הנחשבים לאמנות. נמצא כי להתנהגות היצירתית של ילדים יש מבנה מוגדר. שנות הילדות של הגן מוגדרות כ'תור הזהב' של האמנות, כל ילד שופע יצירה היוצאת מדמיונו הכוללת שרבוטים וציור, בנייה בקוביות ועצמים, המצאת שירים וסיפורים לעצמו. אך הדבר הולך ונעלם בגיל בית הספר היסודי. החוקרים בפרויקט ZERO שנערך באוניברסיטת הארוורד ואשר בירר את הבסיס התיאורטי של האמנות. מצאו כי בשנות חייו הראשונות של הילד, הוא

פוגש את העולם ולומד להכיר אותו ישירות באמצעות חושיו, אך הבנה זו היא הבנה מוגבלת של העולם. בגיל שבין שנתיים לשבע שנים חלה המהפכה ראשונה אצל הילד כאשר הוא מתחיל להכיר את הסמלים השונים של תרבותו ומתחיל להשתמש בהם. כעבור שנים הילד עובר עוד מהפך ונוטה יותר ויותר להתנהג כמקובל, הילדים בשנים אלו מגבילים את ציורם להעתק נאמן למציאות שהם רואים. בשלב זה האמנות מידלדלת מאוד, אולם זהו נדבך חשוב בהתפתחות ואף נחשב ל'ראש החץ' שבו נרכשים הכללים והחוקים. בתקופה זו הילדים משפרים את יכולתם להבין יצירות של אחרים, לשכלל מיומנויות, לחדד את הטעם וההבנה. בשנות ההתבגרות הילד מפתח כאילו מחדש את חוש האמנות ופה מתגלים האמנים, אלא המוצאים את הביטוי האמנותי מחדש ומשתמשים בכל המיומנויות והתובנות מגיל הינקות ועד עתה ומוציאים אותו לפועל באמנות. החוקרים קוראים לתהליך זה עקומת U כאשר החלק התחתון באות U שייך לגיל בית הספר (Gardner, 1982). מתוך פרשנות לתוצאות מחקר זה עולה כי השנים הראשונות של הילד הן קריטיות לביסוס האמנות שתצא מתוך הילד כאשר יגדל. בשנים אלו אנו יכולים לזרוע את היצירתיות על ידי פיתוח כשרים ומיומנויות אשר יניבו בהתבגרותו את האמן שבו, והמיומנויות שרכש בגיל הילדות יאפשרו לו להתפתח כאדם יצירתי.

סיכום:

בעולם שבו אנו חיים היום, עולם של שינויים מהירים, אנו צריכים לפתח ילדים המסוגלים להשתמש בדמיון ובכושר ההמצאה כדי להתמודד עם אתגרים כשיגיעו אליהם. ילדים שיתפתחו למבוגרים בעלי מחשבה פתוחה ויצירתית יוכלו להתמודד עם הבלתי צפוי, להשתמש בלמידה בדרכים אחרות, להתנסות במושגים חדשים, לחשוב בצורה גמישה, לעבוד עם אנשים בני תרבות ודתות אחרות, לבחון מחדש ערכים ושיטות עבודה.

עיסוק במוסיקה ובשירי משחק יכולים להיות מקפצה לעולם האמנות והיצירה, להוות אבן דרך בפיתוח חשיבה יצירתית ולהצמיח ילדים שיגדלו להיות אנשים יצירתיים יותר, בעלי יכולת לתרום לחברה ולבנות חיים בעלי משמעות ומספקים.

אימוץ תכנית הלימודים שתובא בהמשך, תציג שינוי בתפיסה המערכתית על אודות חשיבות המוסיקה ותפתח פתח לשינוי סולם העדיפויות במערכת החינוך.

מטרות התכנית

מטרות העל של התכנית

- לחבב על הילד את העיסוק במוסיקה.
- להניח את היסודות לפיתוח החשיבה היצירתית של הילד.
- לעודד את הסקרנות והרצון של הילד לעסוק ולהתנסות באתגרים חשיבתיים על מנת לפתח כישורים של התבוננות, חקירה ויצירתיות.

מטרות אקספרסיביות לתכנית

לפתח בוגר גן שיהיה:

- בעל ידע והבנה במושגי יסוד במוסיקה ובתנועה.
  - בעל ידע והכרות עם שירה ושפה.
  - בעל תחושה אמנותית.
- וכן לצייד את הילד:
- בכלי חשיבה יצירתיים שיסיעו לו לפתור בעיות בחיי היום יום
  - במיומנויות ובהבנה מוסיקלית שיעזרו לו לשמוע וליהנות ממוסיקה איכותית .

מטרות אופרטיביות לתכנית

- **הכרות בסיסית של עולם המוסיקה, עולם התנועה והקשרים ביניהם**
הכרות בסיסית עם עולם המוסיקה כוללת הכרות וזיהוי של מבנה פשוט של מנגינה או של שיר, שמיעת מקצבים ויכולת ניתוח של מקצב מתוך מנגינה או שיר הנלמד. ידע של מונחים מוסיקליים בסיסיים מהשפה המוסיקלית, סולם הצלילים הבסיסי, נגינה בכלי הקשה ובמטלופון.
הכרות בסיסית עם עולם התנועה כוללת הכרה וזיהוי של מושגים במרחב האישי והכללי, יכולת ניתוח מבנה תנועתי ופעילות תנועתית בהתאם למשימה או לצלילי יצירה מוסיקלית, יצירת תנועות גוף חדשות ואמנותיות בהתאם ליכולת הילד.

- **פיתוח היכולת הוורבלית והשפה של הילדים באמצעות שירי ילדים ושירי משחק**
יצירת רפרטואר מגוון של שירי ילדים מהתרבות הישראלית, רפרטואר של שירי משחק איכותיים המניעים לפעילות של הילד עם גופו ועם חבריו, שירה ופיתוח השפה, התאמת הפעילות והשירה למקצבי השיר.

- **הכרות עם יצירות מוסיקליות מתקופות שונות ובסגנונות שונים**
יצירת רפרטואר של מוסיקה מסגנונות שונים ומתקופות שונות, הכרות של מלחינים מפורסמים מהעולם, הכרות עם שיריהם של משוררים ישראלים מאבני הדרך של התרבות הישראלית.

- **פיתוח המיומנויות המוסיקליות השונות באמצעות תחומי המוסיקה השונים**

שלושה מימדים מרכזיים לפיתוח המיומנויות המוסיקליות:

האזנה

מגיל צעיר הילדים חשופים למוסיקה באמצעי התקשורת, בבית וברחוב. האזנה מודרכת של מוסיקה איכותית מגוונת תגדל ילדים בעלי יכולת הבחנה באיכות מוסיקלית.

שירה

הקול הוא כלי ביטוי אישי וייחודי המשמש את האדם כל ימי חייו, מודל קולי איכותי של שירה ובחירה מתאימה של שירים יהוו אשנב לפיתוח שירה נקייה ובטוחה, כמו גם פיתוח שפה והבעה מוסיקלית רגשית.

נגינה:

הנגינה מהווה מקור להנאה ולסיפוק, מפתחת מיומנויות מוטוריות עדינות, מפתחת יכולת הקשבה, מפתחת את היכולת לדחות סיפוקים מידיים כאשר דורשת מהילד איפוק והמתנה. כן מפתחת הבנה של מבנה מוסיקלי.

- **יצירת זיקות גומלין בין תחום המוסיקה לבין חשיבה יצירתית**

בתכנית זו ניצור זיקה בין פעילות מוסיקלית לחשיבה יצירתית. זיקה זו תפתח צוהר לעולמות תוכן שונים שיתחברו למוסיקה דרך השירים. נשיר ונגן בהתאם למבנה מוסיקלי פשוט ובהתאם למקצבים והדינאמיקה המוסיקלית, ונצא לפיתוח יצירתי נוסף של הילדים בעקבות הפעילות המוסיקלית.

יעדים של התכנית

היעדים מכוונים לשלושה גורמים היוצרים יחד את יציאתה של תכנית הלימודים מהכתב לפועל.

הילדים:

- הילדים יכירו את הבסיס של שפת המוסיקה, יאזינו לרפרטואר מגוון של יצירות מוסיקליות בסגנונות שונים, יתנסו במיומנויות נגינה, האזנה ושירה.
- הילדים ימצאו דרכים יצירתיות להבעה מוסיקלית אמנותית דרך תנועה, ויצירה פלסטית.

המורה למוסיקה

- תלמד לימוד משמעותי של יסודות עולם המוסיקה בהתאם לגיל ויכולת הילדים.
- תקשר בין המוסיקה לתנועה, לשירה ולחשיבה יצירתית.
- תדע לאתגר את הילדים בחשיבה יצירתית בזיקה לשירי משחק ויצירות מוסיקליות.

הגננת:

- הגננת תחזק את הפעילויות המוסיקליות הנלמדת דרך דיסציפלינות אחרות הנלמדות בגן.
- הגננת תעודד פעילות יצירתית בעקבות השיעור המוסיקלי שנלמד.

אסטרטגיית ההוראה

אסטרטגיית ההוראה יהיו מגוונות מתוך: משחק, שפה, תנועה. הפעילות המוסיקלית תלווה את הידע האקדמי הנלמד בגן: חגים, עונות, מעבר בין פעילויות, הכנה לכיתה א'

הפעילות המוסיקלית תיצור מצע מלא בידע, בכללים, במיומנויות מוטוריות ושמיעתיות, אשר מתוכם הילדים יפתחו את היצירתיות. מתוך הפעילות המובנת הם יקבלו כלים לפיתוח חשיבה יצירתית ואמנותית. אסטרטגיית הלמידה כוללת מספר שלבים הנבנים כנדבך על נדבך במשך השנה והיא מתאימה לעקרונות הטקסונומיה של בלום.

עקרונות התכנית דרך כללי הטקסונומיה של בלום

- ידע** – הילדים יכירו הנושא הנלמד דרך שירי משחק, האזנה מודרכת ותנועה במרחב.
- הבנה** – הבנת מילות השיר ופיתוח שפה בהקשר לתוכן האקדמי. הבנת התכונות של היצירה המוסיקלית, שמיעה והפנמה של מבנה היצירה, המשפטים המוסיקליים, המקצב והמשקל.
- יישום** – תאום וצירוף בין תנועה לצורה המוסיקלית, בהאזנה, במשחקי תנועה במרחב, בנגינה ובצירוף.
- אנליזה** – הילדים ילוו בהקשה על כלי הקשה את היצירה מוסיקלית בהתאם למבנה שלה ולמקצב שלה.
- סינטזה** – הילדים יחברו יחדיו יצירה מוסיקלית חדשה על סמך מה שלמדו, הילדים יחברו ריקוד המתאים לשיר או ליצירה שנלמדה.
- הערכה** – הילדים ימצאו אפשרויות נוספות להרכבת מיצג בחדר בעקבות המוסיקה, הילדים ירכיבו תנועות חדשות, יאזינו למנגינות נוספות וימצאו את תבניות המקצב והמבנה המוסיקלי. הילדים יציירו לצלילי המנגינה עם התאמה למבנה ולמקצב המושמע.

תכנית השיעורים

הטבלה שלהלן מציעה את עקרונות התכנית:

עמודה ראשונה: נושא התוכן הנלמד בגן

עמודה שנייה: מטרה מוסיקלית של הנושא

עמודה שלישית: מטרה בתנועה של הנושא

עמודה רביעית: פיתוח יצירתי של הנושא בעקבות המוסיקה

כל נושא ראוי שילמד בטווח זמן של כמה שיעורים, בכל פעם המורה / גננת תעמיק את הפעילות בפן אחר ונוסף של הנושא. הילדים ילמדו לשיר את השירים, יכירו את היצירות המוסיקליות שנבחרו ויקבלו הזדמנות לפתח את הפן היצירתי האמנותי שלהם בעקבות המוסיקה.

היצירות והשירים יבואו בשתי חוברות עבודה נפרדות: אחת המתאימה לגיל שנתיים-שלוש, ואחת לגיל ארבע-שש. אותם שירים ויצירות מוסיקליות אולם בפעילות אחרת המתאימה לגיל הילדים.

פיתוח יצירתי משל הנושא בעקבות המוסיקה	מטרה בתנועה	מטרה מוסיקלית	נושא התוכן
עבודה קבוצתית עם סליל של חוט ארוך	שטף ועצירה הילדים יתנסו בתנועה בחדר ועצירה לפי הוראות המנגינה בהתאם לפיסוק המוסיקלי ריקוד זוגות רקוד בהצטברות	משפט מוסיקלי הילדים ינועו בהתאם למשפטים מוסיקליים של מנגינה פשוטה מוסיקה בהצטברות הילדים יתחברו זה לזה בעקבות האזנה למוסיקה, ישמיעו קולות גוף, יקישו בכלי הקשה	הכרות וחוברות

<p>ציור מוסיקלי עם דף ומדבקה לפי צלילים ארוכים וקצרים</p>	<p>ניגודים בתנועה ארוך וקצר עם הגוף</p> <p>שאלה ותשובה</p> <p>רקוד בהצטברות</p>	<p>צליל ארוך וקצר כמו בשופר</p> <p>שאלה ותשובה ליום כיפור</p> <p>הצטברות אורחים לחג סוכות</p>	<p>חגי תשרי</p>
<p>עבודה עם חבלים</p> <p>מיצג עם שני צבעים לצלילי יצירה מוסיקלית</p>	<p>ניגודים בתנועה מהר- לאט</p> <p>רמות גובה גבוה - נמוך</p>	<p>ניגודים במוסיקה מהר-לאט סטקטו לגטו צליל ארוך- צליל קצר</p> <p>הכרת כלי ההקשה: מקלות, תוף, פעמון</p>	<p>סתיו הכרת מרכיבי האקלים בסתיו, בעלי חיים בעונה זו. נכיר את הניגודים ביניהם: חילזון-נחליאלי, שמש-ענן</p>
<p>עבודה עם בריסטול וחוסים בקבוצות</p>	<p>הכרות ושיום איברי גוף בעלי מפרק מסתובב.</p> <p>תנועות של שטף ועצירה. תנועה בחדר לפי מקצב השיר והמנגינה</p>	<p>משפט מוסיקלי פיתוח שמיעה וניתוח משפט מוסיקלי בתוך הלחן של יצירה מוסיקלית</p> <p>מפעם וגוון נגינה בכלי הקשה עגולים: תוף, מצלתיים, פעמון, מרקס.</p> <p>הכרת סולם הצלילים 5 צלילים ראשונים בסולם, שירה ונגינה</p>	<p>פרי הדר הכרת הצורה, הגודל והצבע של פירות ההדר</p> <p>מנייה מנייה וצבירה באמצעות שיר ופעילות עם פירות ההדר</p>

<p>שולחן אור מיצג של אור על שולחן מצופה נייר כסף, עם נרות, מראות ועוד.</p>	<p>ריקודים ריקודים של סמלי החג: נרות, סביבונים, סופגניות, סיפור חנוכה ריקודי הורים וילדים</p>	<p>תזמורת כלי הקשה שירי חנוכה בתזמור מקהלה שירה נכונה והופעה לפני קהל ההורים עוצמה ודינמיקה נפעל עם הגוף, נקיש וננגן בהבדלי עוצמה: p-f</p>	<p>חנוכה סיפור חנוכה באמצעות שירים ומסיקה חושך-אור סיבובים הכנת מפגש הורים וילדים שיסכם את הנלמד</p>
<p>עבודה עם ניילון פעילות קבוצתית עם גליל ניילון ומקצבים מוסיקליים</p>	<p>סגנונות תנועה במרחב סוגי הליכה וסוגי התקדמות במרחב עוצמה חזק וחלש בגופי ובמרחב האישי</p>	<p>עוצמה ודינמיקה חזק-חלש (-forte piano) מתעצם ((Crescendo- Diminuendo) אופי של מוסיקה דרמטית מול קלילה. סולו ותוטי. מפעם וגוון נגינה בכלי הקשה ממתכת (מצילות, מצלתיים, שלישים)</p>	<p>חורף האקלים בחורף: קולות החורף, הכרת מחזור המים</p>
<p>הכרות עם הצייר חנוך פיבן שמצייר דיוקנאות מחלקי גזירות, הכנת דיקן מחלקי עץ</p>	<p>רמות גובה וצמיחה נמוך-גבוה, עבה-דק, למעלה-למטה. הגוף שלנו בכל פעם עץ אחר</p>	<p>רונדו הכרות עם הרונדו ופעילות תנועתית ומוסיקלית לצלילי מנגינת רונדו מפעם וגוון נגינה בכלי הקשה מעץ הכרת ההבדל בין כלי נגינה ממתכת לעומת כלי הקשה מעץ גובה צליל צלילים נמוכים שעולים לצלילים גבוהים</p>	<p>ט"ו בשבט הכרת חלקי העץ, סוגי עצים, סיפור שקדייה</p>

<p>המצאת סיפור על עוד דמויות מהמשפחה בעקבות האזנה ליצירות המוסיקליות.</p>	<p>משחק תפקידים בתנועה הילדים מגיבים למוסיקה ונעים בחדר בכל פעם בצורה אחרת לפי הדמויות במשפחה: אבא – פסיעות גדולות, אימא – הליכה על קצות אצבעות, תינוק – זחילה, אחות (נעלי בלט) – פירואט, סבא/סבתא – הליכה אטית, האח (גלגיליות) – החלקה על הרצפה, ילד – ריצה.</p>	<p>סגנונות מוסיקליים הכרות עם סגנונות מוסיקליים שונים הכרות והאזנה לנגינה של משפחות כלי התזמורת: נשיפה, מיתר פרטיטורה קריאת פרטיטורה לתזמורת תזמורת כלי מטבח</p>	<p>משפחה משחקי תפקידים של דמויות המשפחה הכרת משפחת כלי נגינה משפחת כלי ההקשה</p>
<p>מסלולים וציורים בנה מהצורות הגיאומטריות מסלולים שונים בחדר הילדים יצרו תמונה קבוצתית עם הצורות הגיאומטריות, תוספת של מקלות קטנים . יכירו את הצייר וסילי קדינסקי שציוריו מורכבים מצורות גיאומטריות.</p>	<p>פיסול גוף ניצור בגופנו את הצורות ההנדסיות תנועה לפי מבנה המנגינה הליכה במסלולים</p>	<p>סגנון מוסיקלי רונדו, ואלס, מארש משקל ומקצב הכרת הוואלס, המארש, פולקה בהתאם למשקל המנגינה. הקשה בכלי הקשה לצלילי סוגי מנגינות</p>	<p>צורות מוסיקליות ריבוע, מלבן, משולש ועיגול הופכים לצורות מוסיקליות,</p>
<p>תמונות אמנות המביעות רגשות: *זקן מנגן בגיטרה – Picasso *הצעקה – אדוארד מונק – munk *אנשים רוקדים - קית' הרינג Haring Keith</p>	<p>משחק תפקידים תנועה עם הגוף בהתאם למצב רוח של המנגינה תנועה וריקוד בהתאם לתחפושות, ליצנים, דמויות המגילה</p>	<p>סגנונות מוסיקליים נאזין ליצירות המבטאות רגש ונגלה שהן גורמות לנו לרגש: עצוב, שמח, מופתע, כועס, מפחד נושא וריאציות משחק מוסיקלי לתחפושות</p>	<p>פורים- רגשות והפכים פורים – פסח: מאי סדר – לליל הסדר רגשות ותחפושות: אני היום מישוהו אחר דמויות המגילה</p>

<p>מיצג קבוצתי המסמל את הפירמידה עם אביזרים ופיסול גוף</p> <p>הצגה מוסיקלית של ההגדה עם הילדים בליווי יצירות מוסיקליות</p>	<p>סגנונות תנועה במרחב</p> <p>סוגי התקדמות במרחב עם אביזרים המסמלים את הלבנים הכבדות של העבדים</p> <p>הילדים ימצאו דרכים לבטא את הגלים והתיבה בגופם</p>	<p>מקצב ומפעם</p> <p>סטקטו לגטו</p> <p>מקצב של ארבעה</p> <p>עוצמה ודינמיקה</p> <p>האזנה למוסיקה דרמתית המלווה את סיפור העבדים ומשה בתיבה</p>	<p>פסח</p> <p>עבדים</p> <p>משה בתיבה</p> <p>ליל הסדר</p> <p>סיפור ההגדה</p>
<p>הכרות עם הצייר ג'וזפה ארצי'מבולדו שצייר דיוקנות שהורכבו למעשה פירות, ירקות, פרחים, דגים, וספרים.</p>	<p>ויסוט כוח</p> <p>ניסוי וחקר בגופי והמרחב של עוצמה בהצטרפות של איברים בגוף וגם העוצמה של קבוצות ילדים</p>	<p>אופרה</p> <p>הכרות עם האופרה, מבנה, האזנה לחלקים מאופרות, ההבדל בין שירת האופרה לשירה רגילה</p> <p>תזמורת כלי הקשה לצלילי יצירה מוסיקלית מתוך אוברטורה של אופרה</p>	<p>אביב</p> <p>התעוררות הטבע</p> <p>בריקוד ובצבע</p>
<p>עבודה עם פלסטלינה כחולה ובריסטול לבן</p>	<p>הילד יבטא בגופו את ההדגשות במוסיקה. ריקוד עם סרטים בהתאם למבנה המוסיקלי של היצירה</p> <p>רמות גובה</p> <p>הילדים יחפשו אפשרויות תנועה עם הסרטים כאשר הדגש יהיה ברמות הגובה של הסרט.</p> <p>כיוונים</p> <p>הכרה ושיום של מושגי כיוון במרחב האישי ובמרחב הכללי.</p>	<p>הדגשות במוסיקה</p> <p>פיתוח שמיעה והכרת המושג 'הדגשות' של יצירה מוסיקלית.</p> <p>מקצב ומפעם</p> <p>הילדים יבחינו בין ההדגשות השונות במהותן מהמלודיה האטית.</p> <p>לימוד מבנה שיר</p> <p>בית ופזמון</p> <p>סגנון</p> <p>מארש</p>	<p>עצמאות</p> <p>עבודה עם הצבעים כחול לבן</p> <p>שירי ארץ ישראל מתוך שיר התרבות הישראלית</p>

<p>עבודה עם פחם וקמח</p>	<p>ויסוט וכוח הילדים ימצאו אפשרויות שונות לבטא בגופם אש חלשה (piano) או חזקה (forte) וכן את התהליך של ההתחזקות (crescendo).</p> <p>מסלולים הליכה במסלולים שונים של מקלות.</p>	<p>פיתוח שמיעה פעילות שונה בהתאם להבדלים בעצמה של המוסיקה: p.f</p> <p>קולות גוף : הילדים מוצאים אפשרויות להקיש על הגוף, ההבדל בעצמה בהקשות על איברים שונים בגוף.</p> <p>גוון: נגינה בסוגי מקלות ושמיעת ההבדל בגוון של עצמת הצליל כשמנגנים חזק או חלש.</p> <p>מקצב ומפעם הקשות ומקצבים, תנועות לפי מילות השיר הנלמד.</p>	<p>ל"ג בעומר הכרות עם סוגים שונים של מקלות יכולים להיות גם מדורה וגם תזמורת כלי הקשה</p>
<p>עבודה עם נייר כסף, עיתונים, כפיסי עץ. בניית מדורה אישית ומיצג כיתתי.</p>	<p>דינמיקה עם הגוף הילדים מוצאים אפשרויות שונות לבטא עם העיתון אש חלשה (piano) או חזקה (forte) בהתאם לשיר וליצירה המוסיקלית</p>	<p>דינמיקה פעילות עם העיתון כביטוי לדינמיקה מוסיקלית ותבניות מקצב</p> <p>פיסוק מוסיקלי פעילות עם העיתון בתגובה לפיסוק מוסיקלי</p>	<p>ל"ג בעומר עבודה עם עיתון מציאת אפשרויות שונות לפעילות מוסיקלית עם העיתון, בהקשות, בנפנוף, בקריעת העיתון, בתנועה בחדר</p>

<p>עבודה עם פעמונים, חוטים, חול וצבע זהב</p>	<p>דיאלוג בין גוף לחפץ עבודה עם הגוף והקופסה, דיאלוג בין הקופסה לאיברים שונים בגוף</p>	<p>תבניות מקצב והקשות מציאת אפשרויות שונות לפעילות מוסיקלית עם הקופסה. הפעילות מבטאת עצמה ודינמיקה מוסיקלית הפעילות מבטאת מקצבים תיפוף על הקופסאות בהתאם למקצב מוסיקלי ולמבנה שיר. אפשרויות השמעת צלילים ומקצבים עם הקופסה</p>	<p>ירושלים עבודה עם קופסאות כל ילד מקבל קופסה. שיחה חופשית והעלאת רעיונות מהילדים כיצד אפשר להקיש על הקופסה, לגלגל, לחכך על הרצפה, להקיש חזק או חלש, עם איברים בגוף, ועוד.</p>
<p>עבודה עם צורה שחורה, בנייה וציור עם הצורות. הוספת בקבוקים למיצג</p>	<p>דיאלוג בין גוף לחפץ עבודה עם הגוף והצורה, דיאלוג בין הצורה לאיברים שונים בגוף.</p>	<p>פיסוק מוסיקלי פעילות בהתאם לפיסוק המוסיקלי של המנגינה שאלה ותשובה הקשה ונגינה לצלילי יצירה הבנויה משאלה ותשובה מוסיקליים</p>	<p>שבועות עבודה עם צורות שחורות ובקבוקים מציאת אפשרויות שונות לפעילות מוסיקלית עם הצורה השחורה ועם הבקבוקים.</p>
<p>הכנת הצגה</p>	<p>הצגת הסיפור בתנועה</p>	<p>מוסיקה תוכניתית הכרות עם האופי המוסיקלי והתאמה לסיפור</p>	<p>מוסיקה תוכניתית קרנבל החיות /סנסנס תמונות בתערוכה /מוסרסקי</p>
<p>הכנת מיצג כיתתי מחומרים שונים ושזירת תמונות הילדים בתוך המיצג</p>	<p>תנועה הכנת ריקודים להופעה</p>	<p>מוסיקה הכנת קונצרט חגיגי עם הילדים המסכם את מה שלמדנו במשך השנה</p>	<p>קיץ סיום</p>

על התכנית מהצד האישי

ורד כרמל

מומחית לגיל הרך במוסיקה ותנועה. בשנת 1987 סיימתי את לימודי הוראת המוסיקה בסמינר תלפיות והתחלתי לעבוד כמורה למוסיקה בגנים. הבנתי שזה לא מספיק לגיל זה ולמדתי תנועה לגיל הרך במכון ווינגייט. השלמתי תואר ראשון במדעי החברה מטעם אוניברסיטה הפתוחה ולימים סיימתי תואר שני בשילוב אמנויות מטעם אוניברסיטה לסלי, במחקר שקיימתי לתיזה הוכחתי כי שירי המשחק (שאנו מלמדים אתם בשיעורי הריתמיקה והתנועה) עוזרים בפיתוח חשיבה יצירתית. בכל 30 שנות עבודתי בהוראת מוסיקה לילדים בגיל הרך בגנים ובמעונות יום, חיפשתי את הדרך לפתח ילד חושב ויצירתי דרך לימוד יסודות המוסיקה. פיתחתי את הגישה הלימודית המשלבת בהתמחות למעונות ולגני ילדים וכיום אני מלמדת את הדור הצעיר של המורים במכללת 'דעת-שילוב אמנויות' ובקורסים לצוותי חינוך ברחבי הארץ.

מכללת דעת-שילוב אמנויות

בשנת 2004 הקמתי את 'מכללת דעת' אותה פיתחתי וטיפחתי, כיום שמה: 'דעת-שילוב אמנויות' המכללה מובילה דרך המעוגנת בתפיסה חינוכית חברתית של שילוב המוסיקה והאמנות כמקצועות מרכזיים, מעצימים ובעלי השפעה ייחודית בכל קשת החינוך. בוגרי המכללה, אנשי מקצוע ואמנות מובילים בעבודה עם הגיל הרך בארץ בחוגי הריתמיקה והמוסיקה.

את האני מאמין שלי אני יכולה להביע בכמה משפטים המבטאים את חשיבות החינוך היצירתי:

כל ילד הוא אמן – אם ניתן לו את ההזדמנות
אמן – להוציא מעצמי ביטוי חדש לעולמי
אמנות – חשיבה יצירתית המבוטאת בכלים אמנותיים מקצועיים
שילוב אמנויות – לימוד מיומנויות אמנותיים בכדי לאפשר לי ביטוי יצירתי

רשימת מקורות

1. אליאור, א. (2000). *חושבים אחרת: האתגר בחשיבה יצירתית*. ישראל: "אח" בע"מ.
2. גלושנקוף, ק. (2003). מוסיקה היא גם משחק ילדים, פעילות מוסיקלית יוצרת בגיל הרך. אצל קליין, ש. פ., גבעון, ד. (עורכות), *חלונות לעולם: אמנות, מדע-להעשרת החוויה הלימודית בגיל הרך*. (עמודים 35 – 58). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
3. גרסי, א. (2011). תרפיה בדרמה ובמשחק. מתוך: ברגר, ר. ולהד, מ. *היער המרפא - טבע תרפיה ושילוב אמנויות לטיפול בילדים לאחר משבר*. ישראל: אח בע"מ.
4. גורלי, ט., וחיון, ל. (1999). *פעוטות חוקרים בסביבה צלילית במוזיאון הקשב*. מחקר מוזמן על ידי מעונות ויצ"ו בשיתוף המכון לחקר הטיפוח בחינוך, ירושלים: האוניברסיטה העברית.
5. גורלי-טורל, ט. (2006). לשמוע את השפה, לדבר את הצלילים. *קול הטף 5*, עמודים 7-8.
6. האגף לחינוך קדם יסודי. (2010). *תכנית ביניים ליישום נושאים נבחרים בתחומי החינוך לאמנות בגיל-הרך*. ישראל: משרד החינוך.
7. הנפרוד, ק. (2000). *חכמה בתנועה: מדוע למידה אינה מתרחשת במוחנו בלבד*. (נעם אלרון, (תרגום)). ישראל: הוצאת נורד, טבעון.
8. ויניקוט, ד. ו. (1971). *משחק ומציאות*. (קולקה, ר. (עורך) ומילוא, י. (תרגום)). תל אביב: עם עובד.
9. יהודה א. (2004). *לקסיקון למוסיקה, מושגים בסיסיים באמנות המוסיקה*. דביר הוצאה לאור.
10. יהודה, נ. (2004). על חשיבות ההאזנה למוסיקה. מתוך: *דלתות מוסיקליות*. ישראל: מכון מופת.
11. כהנוביץ, צ. (1990). *סקירת מחקרים עדכניים של שירת ילדים במסגרת שיעורי המוסיקה*, תל אביב: מכללת לוינסקי לחינוך.
12. כרמון, ס., ולויאן-אלול, נ. (2008). *חושים ומפגשים בתנועה*. תל אביב: ליאור.
13. כרמל, ו. (2012). *הקשר בין פעילות עם שירי משחק לפיתוח חשיבה יצירתית בגיל שלוש עד ארבע*: עבודת תיזה אוניברסיטת לסלי
14. ג'יי-גלב, מ. (2006) (מזור-יובל, א. (תרגום)). *לחשוב כמו לאונרדו דה-וינצ'י*, שבעה צעדים לקראת חשיבה גאונית. ירושלים: כתר.
15. מוילס, ג'. ר. (1997). *רק משחק? תפקידו ומעמדו של המשחק בחינוך לגיל הרך*. (מנס, ב. (תרגום)). ישראל: הוצאת אח בע"מ.
16. סולקין, ע. (2009). *השפעת שירי מחיאות כפיים על ביצוע מטלות מוטוריות-קוגניטיביות*. עבודה לתואר דוקטור, ישראל: אוניברסיטת בן גוריון.
17. סיטור, א. (1992). *מוסיקה ונפש: מדוע משפיעה המוסיקה בעצמה כה רבה על נפשנו וגופנו*. (אסתר, פ. (תרגום)). תל אביב: אחיאסף בע"מ.

18. שמעוני, ש., ולוין, א. (1998). כל אחד חושב אחרת, כל אחד יודע אחרת, כל אחד לומד אחרת. תל אביב: מכון מופ"ת.
19. שמעוני, ש. (2004). "דלתות" שונות לעולם המוסיקה על פי האינטליגנציות המרובות של הווארד גרדנר. מתוך: דלתות מוסיקליות. ישראל: מכון מופ"ת.
20. Aspinwall, K., Simkins, T., Wilkinson, J. F., & Mcauley, M. J. (1992). *Managing evaluation in education*. London: Routledge.
21. Beetelstone, F. (1998). *Creative Children Imaginative Teaching*. Buckingham: Open University Press.
22. Brenadette, D. (1998). *Supporting Creativity and Imagination In the Early Years*. (Braverman, E Trans.). Buckingham: Open University Press.
23. Bruner, J. (1986) *Actual Minds' Possible Worlds*. Harvard: Harvard's University Press.
24. Carspecken, P.F. (1996). *Critical ethnography in educational research. A theoretical and practical guide*. London: Routledge.
25. Catherine Wilson Gillespie, Ph.D* and Kendra R. Glider (2014). *Preschool teachers' use of music to scaffold children's learning and behavior*
26. Gardner, H. (1982). *Art, Mind and Brain: a cognitive Approach to Creativity*.(Kafry, Y. trans). Tel Aviv: Sifriat Poalim.
27. Gordon, A. (1997) *Music Learning Theory for Newborns and Young Children*. Chicago, IL : GIA Publications.
28. Guilford, J.P. (1950). *Fields of psychology [electronic resources: basic and applied , edited*. Princeton, NJ : Van Nostrand,
29. Hannaford, C. (2000). *Smart Moves: Why Learning is not all in your head*. (Alron, N. Trans). Tivon: Nord Publications.
30. Klein, S. P, & Givon, D. (2003). *Windows to the world, Art and Science – Experiences in Early Childhood*. Israel: Bar-ILan University.
31. Mckellar, P. (1975) *Imagination and Thinking . A Psychological Annlysis*. London: Cohen and West.
32. Miller, L. B. (1989). *Children's Musical Behaviors in the natural environment*. (24-206). London: Duckworth.
33. Moyles, j. R. (1997). *Just Play? Psychology and Intructions*. New-York: Plenum

34. Rise, N. L. (1987). *An analysis of the Characteristics of infant-Child Singing Expressions*. Rotterdam: A.A. Balkema.
35. Taylor, C.W. (1988). *Various Approaches to and definitions of Creativity*. In Sternberg, R. J, (Ed), *The Nature of Creativity* (pp 99-121). Cambridge: Cambridge University Press.
36. Torrance E.P.(1962). *The Torrance Test of Creative Thinking: Norms-technical manual*. Torrance Center. <http://www.coe.uga.edu/torrance>.
37. Weinberger, Norman M. (1999). Brain, behavior, biology and music : some research findings and their implication educational policy, In *Teaching & Learning through multiple intelligences* (pp.133 – 15)